

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Доступність правосуддя є однією з ключових умов існування правової держави. Її зміст не можна зводити лише до формальної можливості подати позовну заяву до суду. Насправді йдеться про реальну здатність людини захистити свої права, свободи та законні інтереси за допомогою незалежного, неупередженого й ефективного суду. Якщо громадянин має право, але через складність процедури, нестачу коштів, віддаленість суду або тривалий розгляд справи не може ним скористатися, таке право залишається декларативним.

Правова основа доступності правосуддя в Україні закріплена насамперед у Конституції України. Стаття 55 Конституції України проголошує, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Це положення має фундаментальне значення, адже воно гарантує кожній особі можливість звернутися до суду у разі порушення її прав органами державної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, юридичними чи фізичними особами. Отже, судовий захист є універсальною гарантією, яка має діяти незалежно від соціального стану людини, її майнового становища, місця проживання чи рівня правової обізнаності.

Важливе значення має Закон України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якого суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод. Таким чином, доступність правосуддя пов'язана не тільки з наявністю судів, а й з якістю їх роботи, незалежністю суддів, дотриманням процесуальних гарантій, відкритістю судового розгляду та реальним виконанням судових рішень.

Міжнародним стандартом у цій сфері є стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Для України це положення має особливе значення, оскільки практика Європейського суду з прав людини допомагає виявляти системні недоліки національного судочинства та орієнтує державу на європейські стандарти справедливого суду.

Першим важливим аспектом доступності правосуддя є правовий аспект. Він означає, що законодавство повинно чітко і зрозуміло визначати порядок звернення до суду, процесуальні права й обов'язки сторін, строки подання заяв і скарг, можливості апеляційного та касаційного перегляду судових рішень. Надмірна складність процесуальних норм або велика кількість формальних вимог може перетворитися на прихований бар'єр для людини. Тому судова процедура має бути не лише законною, а й зрозумілою для звичайного громадянина.

Другим аспектом є фінансова доступність. Звернення до суду часто супроводжується витратами: сплатою судового збору, оплатою послуг адвоката, витратами на експертизу, переклад документів, поїздки до суду та інші процесуальні дії. Для соціально вразливих категорій населення такі витрати можуть стати серйозною перешкодою. Саме тому важливою гарантією є система безоплатної правничої допомоги. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» передбачає надання первинної та вторинної правничої допомоги, що дозволяє громадянам отримати консультацію, роз'яснення, допомогу у складенні документів, а в окремих випадках – представництво інтересів у суді.

Третій аспект – територіальна доступність судів. Суд має бути фізично досяжним для людини. Особливо гостро це питання постає для мешканців сільської місцевості, внутрішньо переміщених осіб, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Якщо особа змушена витратити значні кошти й час для того, щоб прибути до суду, її право на

судовий захист фактично ускладнюється. Тому важливим є належне розміщення судів, забезпечення безбар'єрного доступу до приміщень, а також розвиток дистанційних форм участі у процесі.

Четвертим аспектом є інформаційна доступність. Громадянин повинен знати, до якого суду звертатися, які документи подавати, які строки необхідно дотримуватися та які права він має у судовому процесі. Важливу роль у цьому відіграють офіційні вебсайти судів, Єдиний державний реєстр судових рішень, консультації центрів безоплатної правничої допомоги, інформаційні стенди у судах, а також правопросвітницькі програми. Без доступної правової інформації людина може навіть не усвідомлювати, що її право порушене або що існує законний спосіб його захисту.

Окремої уваги заслуговує цифрова доступність правосуддя. В Україні поступово розвивається електронне судочинство, зокрема можливість подання документів через електронні сервіси, отримання процесуальних повідомлень, участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції. Такі інструменти є особливо важливими в умовах воєнного стану, переміщення населення, небезпеки для учасників процесу та необхідності швидкого обміну документами. Водночас цифровізація не повинна створювати нові форми нерівності. Особи, які не мають стабільного доступу до інтернету, електронного підпису чи достатніх цифрових навичок, також повинні мати можливість ефективно захищати свої права.

На практиці доступність правосуддя в Україні ускладнюється низкою проблем. Однією з найпомітніших є тривалість розгляду справ. Право на справедливий суд передбачає не лише можливість звернення до суду, а й отримання рішення у розумний строк. Якщо справа розглядається роками, навіть правильне судове рішення може втратити практичну цінність. Це особливо важливо у трудових, соціальних, сімейних, адміністративних та житлових спорах, де час безпосередньо впливає на становище людини.

Ще однією проблемою є кадровий дефіцит у судах. Нестача суддів призводить до перевантаження судової системи, накопичення нерозглянутих

справ і збільшення строків судового провадження. У таких умовах страждають як учасники процесу, так і самі судді, які змушені працювати з надмірним навантаженням. Тому забезпечення судів достатньою кількістю кваліфікованих суддів є не організаційною формальністю, а важливою умовою доступності правосуддя.

Важливим практичним питанням є довіра громадян до судової влади. Людина звертається до суду лише тоді, коли вірить, що її справу розглянуть незалежно, об'єктивно та справедливо. Якщо суспільство сприймає суди як залежні, корумповані або неефективні, доступність правосуддя знижується навіть за наявності формальних гарантій. Саме тому судова реформа має бути спрямована не тільки на зміну законодавства, а й на реальне підвищення якості правосуддя, прозорості судових процедур та відповідальності судової системи перед суспільством.

Не менш важливим є виконання судових рішень. Доступ до правосуддя не завершується ухваленням рішення суду. Якщо рішення не виконується, право людини фактично не відновлюється. Тому ефективна система виконавчого провадження є складовою права на справедливий суд. Держава повинна гарантувати, що судові рішення буде не лише проголошене, а й реально виконане.

Отже, доступність правосуддя в Україні є комплексним явищем, яке охоплює правові, фінансові, територіальні, інформаційні, організаційні та цифрові складові. Для її покращення необхідно спрощувати судові процедури, удосконалювати систему безоплатної правничої допомоги, забезпечувати належне фінансування судів, розвивати електронне судочинство, підвищувати правову обізнаність населення та гарантувати реальне виконання судових рішень.

Доступність правосуддя є необхідною умовою реального захисту прав людини. Вона означає, що кожен повинен мати не формальну, а практичну можливість звернутися до суду, отримати справедливий розгляд справи у розумний строк і домогтися виконання судового рішення.

Українське законодавство містить важливі гарантії судового захисту, однак їх реалізація залежить від багатьох практичних чинників: вартості судового процесу, наявності правничої допомоги, доступності судів, кадрового забезпечення, рівня цифровізації та довіри громадян до судової влади. Тому головне завдання держави полягає у тому, щоб зробити правосуддя не лише законним і незалежним, а й зрозумілим, швидким, доступним та ефективним для кожної людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. Київ: Центр політико-правових реформ, 2019. 148 с.
6. Сердюк О. В. Доступність правосуддя як принцип судочинства: теоретико-правовий аспект. Часопис Київського університету права. 2021. № 2. С. 84–89.
7. Чудик Н.О. Реформування судової влади в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. №. 4. С. 97-100